

DOI: 10.26565/2220-8089-2021-40-01
УДК7.7/327.5

Марина Володимирівна Шаповаленко

професор, д. політ.н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
shapoval20marina@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

ПЕРВЕРСІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В УМОВАХ ГАЛЬМУВАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ДЕДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Розглянуто зміни геополітичних центрів за умови сучасної геополітичної турбулентності та процеси фрагментації світового політичного порядку. Відзначено, що пандемія підсилила процес закриття державних кордонів. В умовах кризи сталих інститутів ліберальної демократії наочним доказом цієї кризи стала поява постдемократичності як явища та процесу еволюції «зразкових» демократій. Встановлено, що наслідком цього є перверсії політичних режимів «нових демократій», пострадянського простору зокрема. Посилилась нерівномірність економічного розвитку країн пострадянського простору та зросло розходження між цими державами щодо ставлення до різних геополітичних проєктів. Зазначено, що політичні режими «нових демократій» перетворилися в режими конкурентного олігархату та неопатримоніалізму, посилився вплив певних олігархічних груп та їхніх представників. Це надало їм більше можливостей для домінування у владній ієрархії і подолання існуючих інституційних обмежень, що зрештою створило умови для створення режимів псевдодемократії. Виокремлено важливі риси псевдодемократій, які дозволяють олігархічним групам та авторитарним правителям офіційних політичних інститутів у пострадянських псевдодемократіях здійснювати контроль через поширеність патрональної політики.

Доводиться, що поступова демократизація відбувається кожного разу, коли суперники псевдодемократичних лідерів приходять до влади шляхом демократичних виборів, що псевдодемократичні лідери є авторитарними лідерами, зловживають державними ресурсами, щоб позбавити опозиції доступу до цих важливих ресурсів. Подібні перверсії виключають будь-яку можливість створення рівних умов для демократичної політичної конкуренції, завдяки якій опозиція може перемогти під час виборчих змагань.

Ключові слова: глобальна демократія, демократизація, де демократизація, перверсії, політичні режими, псевдодемократії.

Як цитувати: Шаповаленко, М.В. 2021. Перверсії політичних режимів в умовах гальмування глобалізації і де демократизації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 40: 8–13. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-01>

In cites: Shapovalenko, Maryna. 2021. Perversions of Political Regimes in the Conditions of Inhibition of Globalization and Dedemocratization. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 40: 8–13. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-01> (in Ukrainian)

Глобальна ліберальна демократія, яка формувалася протягом другої половини ХХ ст., начасі трансформується. На геополітичний простір у різних регіонах світу виходять нові актори. Світовий порядок на початку ХХІ ст. зіштовхнувся з викликами як минулого століття, так і нового. Але початок третього десятиліття нового тисячоліття сформував нові питання щодо подолання геополітичної турбулентності та фрагментації світового політичного порядку.

Серед нових викликів – пандемія Covid-19 та, відповідно, глобальний карантин, які призвели до зростання соціальної напруги в середині країн різних регіонів світу, поставили під питання спроможність державних структур забезпечити національну безпеку та соціальну стабільність, що в цілому може мати несподівані наслідки, як для окремих регіонів і держав, так і світу в цілому. Завдяки закриттю державних кордонів, згортанню транспортних зв'язків між континентами та країнами, між внутрішньо-національними регіонами утворилася нетипова для глобалізованого світу ситуація, знайома нам з історичного минулого, а саме – відтворення світу роздробленого феодалізму, де працюють інші механізми соціальної і політичної взаємодії.

Підсилює кризу ще й делігітимація традиційних інститутів демократії в умовах постдемократії, згортання наслідків демократизації в різних регіонах світу. Наслідком є перверсії політичних режимів «нових демократій», пострадянського простору зокрема. Слід мати на увазі, що пострадянський простір не був гомогенним. Незважаючи на приблизно схожі стартові позиції під час розвалу СРСР, траєкторії розвитку виявилися різними. Тобто демократичний транзит виявився набагато складнішим процесом і був багаторівневим політичним проектом. Траєкторії розвитку політичних режимів показали багатокольорову палітру від ілліберальних демократій і консерватизму до різних форм авторитаризму. Пострадянські держави зазвичай поділялися на такі п'ять груп:

- Прибалтика: Латвія, Литва та Естонія;
- Центральна Азія: Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Узбекистан, Туркменія;

- Закавказзя: Грузія, Вірменія та Азербайджан;

- Східноєвропейські країни: Україна, Білорусь та Молдова;

- Росія як окремих політичний і геополітичний проект.

Це було пов'язано з низкою чинників. По-перше, різна геополітична та зовнішньоекономічна орієнтація країн колишнього СРСР. Наразі спрямованість зовнішньої політики кожної держави на пострадянському просторі складається по-різному: Молдова зближується з Румунією; Грузія, Азербайджан та країни Балтії прагнуть до ЄС та НАТО. Найбільше зацікавлені у співпраці з Росією Білорусь, Вірменія, Киргизія, Україна та Таджикистан. Але й тут не так однозначно: Україна так само, як і Молдова, орієнтована на ЄС; Туркменістан, Азербайджан як і Киргизістан, тяжіють до ісламського світу; а Казахстан та Узбекистан намагаються інтегрувати азіатські цінності та американську ринкову ефективність.

По-друге, єдиного економічного інтеграційного простору немає. Його не вдалося створити, незважаючи на міцні та взаємозалежні господарські зв'язки та відносини, що склалися між цими територіально-економічними просторами у СРСР.

По-третє, посилилась нерівномірність економічного розвитку країн у пострадянському просторі. Це було зумовлено різним ступенем негативного впливу на національну економіку фактора дезінтеграції єдиного у минулому економічного простору, зниженням керованості економікою, відсутністю ефективних механізмів регулювання зовнішньоекономічних зв'язків; наявністю тією чи іншою мірою соціально-економічної нестабільності. Однією з ключових особливостей держав на пострадянському просторі є непорівнянність їхніх економічних потенціалів.

По-четверте, немає єдиного геостратегічного простору. Військово-стратегічний простір зберегти не вдалося. Договір про колективну безпеку (ДКБ) у травні 1992 р. спочатку підписали майже всі країни СНД, а надалі пролонгували лише шість: Росія, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Таджикистан та Киргизія. Щодо Грузії, Азербайджану та Узбекистану, то вони своє членство призупинили, переорієнтувавши свою

геополітику на інших стратегічних партнерів (держав-учасниць НАТО, ГУУАМ). У тому числі не вдалося створити єдиний простір протиповітряної оборони (ППО), що значно знизило рівень безпеки держав на пострадянському просторі загалом. При цьому країни ГУУАМ намагались створити свій воєнно-стратегічний простір. Україна та Грузія прагнуть членства у НАТО. На території Узбекистану та Киргизії США вже мають військові бази

По-п'яте, у державах колишнього СРСР немає єдиної правової системи. Правова система СРСР перестала існувати, а нова, несуперечлива, так і не була створена.

Отже, найбільш фундаментальним наслідком епохальних подій на межі 1990-х рр., пов'язаних із розвалом СРСР, стала безпрецедентна за масштабами та глибиною трансформація. Після здобуття незалежності пострадянські держави опинилися у сфері переплетення політичних та економічних інтересів цілої низки країн, яких приваблюють багаті ресурси регіону. Формування зовнішньої політики країн регіону відбувалося у дуже складних умовах балансування між різними центрами сили, які мають власні інтереси у регіоні. Дуже швидко прийшло розуміння того, що розмежування, що відбулося на пострадянському просторі, зумовлено державно-політичними інтересами, є абсолютно невідповідним у безлічі смислів, тим більше для нових національних економік, які ще недавно являли собою єдину економічно зрівноважену систему.

Сучасні геополітики, політологи стверджують, що багато з колишніх радянських республік сьогодні вже можуть бути цілком віднесені до держав, що не відбулися, або «failed state». До держав такого типу слід віднести Афганістан, Ірак, Грузію, Судан, Колумбію. За понад два десятиліття вони змогли досягти номінальних ознак суверенних країн, тому розпадаються чи здають свої інтереси західним партнерам.

Але справа в тому, що політичні режими «нових демократій» мали частогусто характер конкурентного олігархату, неопатримоніалізму. Це підтверджується останніми дослідженнями, які показують, що переваги осіб, які займають домінуючі позиції найвищої політичної влади, перевершують існуючі інституційні обмеження

в псевдодемократіях (Murillo & Levitsky 2014). Насправді, правлячі еліти в таких режимах стикаються з великими перешкодами у пристосуванні ключових формальних інститутів держави, коли це дійсно важливо (Lust-Okar, 2004, 2005). Їхній вплив на офіційні політичні інститути є більш вираженим у пострадянських псевдодемократіях через поширеність патрональної політики, яка концентрується навколо могутніх політичних акторів із потужними політичними, економічними та адміністративними ресурсами (Hale 2005, 2010, 2016).

Важливим завданням дослідження є визначення інституційної конструкції поняття псевдодемократичного режиму. В літературі існує безліч визначень країн, які не є ані виборчою демократією, ані диктатурою (Diamond 1996, 2002; Zakaria 1997; Schedler 2015). Псевдодемократія – це загальний термін, який охоплює більшість ключових рис, що містяться в цитованих раніше визначеннях псевдодемократій. Важливою серед цих характеристик є терпимість до політичного плюралізму у формі незалежних опозиційних партій, громадянського суспільства та регулярних національних виборів. Персоналістична політика в псевдодемократіях переважає у взаємовідносинах еліт, а також між ними і населенням. Більше того, діючі політики використовують свою державну владу, різноманітні ресурси, щоб перешкодити та послабити будь-яку ефективну протидію їм (Diamond 1996: 25).

Отже, виникає питання, чому такі країни є недемократичними, незважаючи на те, що вони демонструють наявність формальних інститутів демократії? Впливові вчені в цій галузі наводять кілька причин, чому псевдодемократії просто не є демократіями. По-перше, псевдодемократичні державники набагато частіше демонструють неготовність відмовитися від своєї влади, навіть коли програють на національних виборах. По-друге, псевдодемократичні можновладці майже завжди мають важелі впливу на результати законодавчих процесів і, якщо потрібно, скасовують їх. По-третє, псевдодемократії не обмежені офіційними інституціями (Gandhi & Przeworski 2006: 21-22). По-четверте, псевдодемократії не є демократіями, оскільки вони можуть обійти вільні

виборчі правила, навіть не застосовуючи вільні виборчі правила (Svolik 2012: 16). Такі режими виключають будь-яку можливість створення справедливих умов для демократичної політичної конкуренції, завдяки якій опозиція може перемогти під час виборчих змагань (Diamond 1996: 25).

Кассані показує, що всі дослідження псевдодемократії підкреслюють дві спільні риси демократичного та авторитарного режиму (Cassani 2014: 550). Демократичний режим має опозицію, представлену в багатопартійних парламентах, які формуються на регулярних виборах. А на відміну від них, типовими авторитарними ознаками є сильна концентрація виконавчої влади в руках голови виконавчої влади та масові порушення політичних, а також громадянських прав населення. Ці загальні спостереження є доказом того, що псевдодемократичні лідери є авторитарними лідерами, зловживають державними ресурсами, щоб позбавити опозиції доступ до цих важливих ресурсів. Ключовими серед цих ресурсів є ЗМІ, фінанси та закони, відсутність яких серйозно шкодить спроможності опозиції виступати на рівних під час виборів (Levitsky & Way 2010: 57-58).

Фактично поступова демократизація відбувається кожного разу, коли суперники псевдодемократичних лідерів приходять до влади шляхом демократичних виборів. Подальший крок до консolidованої демократії відбувається щоразу, коли лідери приходять до влади шляхом ліберальних виборів. Західний дослідник Т. Бабаян стверджує, що це складова демократизації, коли немає інших життєздатних засобів обмеження діяльності недемократичних можновладців, що люди та опозиція успішно скидають псевдодемократичних правителів, які відмовляються піти у відставку перед обличчям широких народних повстань (Babajan 2018: 22-24). Перегляд результатів національних виборів, як правило, спричинює широкі масові протести, оскільки надає можливості авторитарним правителям відмовлятися виконувати ключові передвиборні обіцянки, що, як правило, викликає такі масові протести. Коли псевдодемократичні режими відмовляються передати свою владу, єдиним рішенням є звільнення їх з посади, щоб мати можливість організувати демократичні вибори. Дослідження

Адама Пшеворського дає додаткову емпіричну підтримку такій концептуалізації політичної демократизації, показуючи, що навіть разовий досвід зміни режиму за допомогою конкурентних виборів сприяє демократизації в довгостроковій перспективі. Зокрема, Адам Пшеворський показує, що більшість переходів до демократії настає після силового усунення псевдодемократичних лідерів (Przeworski 2015: 104). Він також підкреслює, що чергування через конкурентні вибори є передумовою демократії. Більше того, він підкреслює (Przeworski, 2015: 121), що такі зміни історично були сприятливими для зменшення політичного насильства як засобу для політичних гравців зберегти свою владу або здійснити державний заколот. Отже, якщо олігархи можуть сприяти чи перешкоджати ліквідації псевдодемократичних режимів, вони, таким чином, можуть відігравати ключову роль у траєкторіях режиму.

Отже, можна стверджувати, що співпраця між елітами та простими людьми для забезпечення вільних і чесних виборів має вирішальне значення для політичного виміру демократизації. Головна причина цього полягає в тому, що такі дії сприяють підвищенню конкурентоспроможності (політичний плюралізм) та інклюзивності (лібералізація має через їхню безпосередню участь у критичних політичних процесах, таких як народні повстання). Як політична конкурентоспроможність, так і інклюзивність є ключовими компонентами демократизації, але на будь-якому етапі демократизації, можуть початися процеси дедемократизації, що може призвести до перверсій демократичних інститутів

REFERENCES

1. Murillo, Maria Victoria & Levitsky, Steven. 2014. Building Institutions on Weak Foundations: Lessons from Latin America. In: Brinks, Daniel, Leiras, Marcelo & Mainwaring, Scott (eds.) et al., *Reflections on uneven democracies : the legacy of Guillermo O'Donnell*. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press.
2. Lust-Okar, Ellen. 2004. "Divided They Rule: The Management and Manipulation of Political Opposition", *Comparative Politics* vol.36(2): 159-179.
3. Lust-Okar, Ellen. 2005. *Structuring conflict in the Arab world: incumbents, opponents, and institutions*. Cambridge; New York: Cambridge

University Press.

4. Hale, Henry E. 2005, "Regime cycles: democracy, autocracy, and revolution in post-Soviet Eurasia", *World Politics* vol.58(01): 133-165.
5. Hale, Henry E. 2010. "Eurasian politics as hybrid regimes: The case of Putin's Russia", *Journal of Eurasian Studies* vol.1(1): 33-41.
6. Hale, Henry E. 2016. "Caucasian Regime Dynamics in Comparative Perspective", *Taiwan Journal of Democracy* vol.12(1): 71-92.
7. Diamond, Larry. 1996. "Is the third wave over?", *Journal of democracy* vol.7(3): 20-37.
8. Diamond, Larry. 2002. "Thinking about hybrid regimes", *Journal of democracy* vol.13(2): 21-35.
9. Zakaria, Fareed. 1997. "The rise of illiberal democracy", *Foreign affairs* 22-43.
10. Schedler, Andreas. 2015. Electoral Authoritarianism. In: *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*, John Wiley & Sons, Inc.
11. Gandhi, Jennifer & Przeworski, Adam. 2007. "Authoritarian institutions and the survival of autocrats", *Comparative political studies* vol.40(11): 1279-1301.
12. Svoblik, Milan W. (2012), *The politics of authoritarian rule*, Cambridge: Cambridge University Press.
13. Cassani, Andrea. 2014. "Hybrid what? Partial consensus and persistent divergences in the analysis of hybrid regimes", *International Political Science Review* vol.35(5): 542-558.
14. Levitsky, Steven & Way, Lucan A. 2010, "Why democracy needs a level playing field", *Journal of Democracy* vol.21(1): 57-68.
15. Babajan, Tigran. 2018. "Oligarchs, State Power and Mass Opinion – A Study of the Role of Oligarchs in Post-Soviet Pseudo-democracies", *Linnaeus University Dissertations*. No 313. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1186695/FULLTEXT01.pdf>
16. Przeworski, Adam (2015), "Acquiring the Habit of Changing Governments Through Elections", *Comparative Political Studies*, vol.48, (1): 101-129.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2021.

Стаття рекомендована до друку 05.10.2021.

Maryna Shapovalenko

Professor, Dr.Sc. in Political Science,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4,
Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
shapoval20marina@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

PERVERSIONS OF POLITICAL REGIMES IN THE CONDITIONS OF INHIBITION OF GLOBALIZATION AND DEDEMOCRATIZATION

Changes of geopolitical centers under the conditions of modern geopolitical turbulence and processes of fragmentation of the world political order are considered. It is noted that the pandemic has intensified the process of closing state borders. In the context of the crisis of the established institutions of liberal democracy, the emergence of post-democracy as a phenomenon and process of evolution of «exemplary» democracies became a clear proof of this crisis. It has been established that this results in the perversion of the political regimes of the "new democracies", the post-Soviet space in particular. The uneven economic development of the post-Soviet countries has increased and the differences between these countries in terms of attitudes to various geopolitical projects have increased. It is noted that the political regimes of the "new democracies" have become regimes of competitive oligarchy and neo-patrimonialism, the influence of certain oligarchic groups and their representatives has increased. This gave them more opportunities to dominate the hierarchy of power and overcome existing institutional constraints, which ultimately created the conditions for the creation of pseudo-democratic regimes. Important features of pseudo-democracies that allow oligarchic groups and authoritarian rulers of official political institutions in post-Soviet pseudo-democracies to exercise control over the prevalence of patronage policy are highlighted.

It turns out that gradual democratization occurs every time rivals of pseudo-democratic leaders come to power through democratic elections, that pseudo-democratic leaders are authoritarian leaders, abuse state resources to deprive the opposition of access to these important resources. Such perversions preclude any possibility of creating a level playing field for democratic political competition that allows the opposition to win the election

Keywords: *global democracy, democratization, dedemocratization, perversions, political regimes, pseudo-democracies*

The article was received by the editors 23.09.2021

The article is recommended for printing 05.10.2021.

Марина Владимировна Шаповаленко

профессор, д. полит.н.,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
m.shapovalenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

ПЕРВЕРСИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ В УСЛОВИЯХ ТОРМОЖЕНИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ДЕДЕМОКРАТИЗАЦИИ

Рассмотрены изменения геополитических центров при современной геополитической турбулентности и процессы фрагментации мирового политического порядка. Отмечено, что пандемия усилила процесс закрытия государственных границ. В условиях кризиса установившихся институтов либеральной демократии наглядным доказательством этого кризиса стало появление постдемократичности как явления и процесса эволюции «примерных» демократий. Установлено, что следствием этого являются перверсии политических режимов «новых демократий», постсоветского пространства в частности. Усилилась неравномерность экономического развития стран постсоветского пространства и возросло различие между этими государствами по отношению к разным геополитическим проектам. Отмечено, что политические режимы «новых демократий» превратились в режимы конкурентного олигархата и неопатримониализма, усилилось влияние некоторых олигархических групп и их представителей. Это предоставило им большие возможности для доминирования во властной иерархии и преодоления существующих институциональных ограничений, что в конечном счете создало условия для создания режимов псевдодемократии. Выделены важные черты псевдодемократий, позволяющие олигархическим группам и авторитарным правителям официальных политических институтов в постсоветских псевдодемократиях осуществлять контроль через распространенность патрональной политики.

Доказывается, что постепенная демократизация происходит каждый раз, когда соперники псевдодемократических лидеров приходят к власти путем демократических выборов, что псевдодемократические лидеры являются авторитарными лидерами, злоупотребляют государственными ресурсами, чтобы лишить оппозиции доступ к этим важным ресурсам. Подобные перверсии исключают возможность создания равных условий для демократической политической конкуренции, благодаря которой оппозиция может победить во время избирательных соревнований.

Ключевые слова: *глобальная демократия, демократизация, дедемократизация, перверсии, политические режимы, псевдодемократии.*